

TARTIŖMALI İLMÎ İHTİSAS TOPLANTILARI -II

İSLÂMÎ İLİMLERDE
METODOLOJİ/USÛL
MES'ELESİ

II

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1,2,3

15-16 Mart ; 19-20 Nisan ; 17-18 Mayıs 2008

Çamlıca Sabahattin Zaim Kùltür Merkezi

İstanbul 2009

METİN TENKİDİNE DAİR

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN*

Ben soru mu dersiniz, sesli düşünme biçimi mi dersiniz bilemiyorum, burada şöyle bir katkıda bulunmak istiyorum.

Ben Yüksek lisansta Fıkhu's-sire dersine giriyorum. Geçen gün Benî Kureyza uygulamasını öğrenci derste anlattı. Biz de müzakere ile konuyu irdelemeye çalıştık. Bu arada ben tersinden bir soru sordum. Hani karşı taraftan bakılınca soykırımını gibi gözükken bu olayı nasıl açıklayabiliriz, diye.

Çeşitli yaklaşımlarda bulunduk. Ama doğrusu ben de tatmin edici bir cevap veremedim. Sonra el-Mektebetü'ş-şâmile'den girdim ve aramaya başladım. İlgili hadîsler –hazırlayanlardan Allah razı olsun– alt alta sıralandı. Evvel emirde bu hadîslerin benim için mevsukiyeti, sıhhati çok da önemli değildi. Çünkü ben bir çıkmazdan çıkış yolu arıyordum. Denize düşenin yılanına sarılması psikolojisi ile hareket ediyordum. Yeri gelmişken latife olsun diye şunu da belirteyim. Hüseyin Atay şöyle demiş: “Aklıma çok güzel bir fikir geldi. Ama henüz Kur’ân’dan âyetini bulamadım.” Aslında çoğumuzun çoğu kez yaptığı budur. Bu eskiden de böyle idi. İnsanlar bir fikir edinirler, sonra onu desteklemek üzere delil arayışı içine girerler. Ancak fikir sahibi olmanın da öyle durup durduk yerde olmayacağını gene hepimiz biliriz. Bunda ihtiyaç saikinin ne kadar önemli olduğu da ayrı bir gerçekliktir.

* Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi, merdogan@marmara.edu.tr

İşte bu yaklaşım sonucu delil namına dayanabileceğimiz şeylerin zayıf olması, hatta mevzu / uydurma olması bile bir değer ve önem arz ediyor.

Burada Mevzu hadîslerin bile değeri olduğunu da söylemek gerekiyor. Çünkü kültürümüz, irfanımız artık onu gerekli buluyor ve literatür içinde bulamazsa kendisi uydurma yoluna gidiyor. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak literatürde karşımıza çıkan metinlerin sahlıhlığından, güvenilirliğinden evvel, aradığımıza uygun dūşüp dūşmediđine bakıyor ve bazen seşmeci bir tavırla, dūşüncemizi destekleyenleri alıyor, ona ters dūşebilecek olanları gerekirse görmezlikten geliyoruz.

İşte bu haleti ruhiye ile ben de el-Mektebe'nin sonuçlarına baktım. Konu ile ilgili çok sayıda rivayet vardı. Burada hatırlatma kabilinden kısaca haberin içeriğini de vereyim: Kureyza oğulları Sa'd b. Muâz'ın hakemliğine razı olup, onun vereceği hükmü kabul edeceklerini bildirdiklerinde Hz. Peygamber Sa'd'e haberci gönderir. O da bir merkep üzerinde gelir. Yaklaşınca Hz. Peygamber "Kalkın, büyüğünüzü karşılayın!" buyurur. O da gelir ve Hz. Peygamber'in yanına oturur. Hz. Peygamber, "Bunlar senin hükmüne razı olarak teslim oldular!" der. O da: "Ben savaşa iştirak etmiş olanların öldürülmelerine, kadınların ve çocukların esir edilmelerine hükmediyorum" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona: "Onlar hakkında bir hükümdar gibi hükmettin". Diđer rivayette "elbet Allah'ın hükmü ile hükmettin" der. (Bu konuda iki rivayeti buraya alıyoruz)

صحيح البخاري - (ج 10 / ص 251)

2816 - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي أَمَامَةَ هُوَ ابْنُ سَهْلٍ بْنُ حَنْتِيفٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ بَنُو قُرَيْظَةَ عَلَى حُكْمِ سَعْدِ هُوَ ابْنُ مُعَاذٍ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ قَرِيبًا مِنْهُ فَجَاءَ عَلَى حِمَارٍ فَلَمَّا دَنَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْمُوا إِلَيَّ سَيِّدُكُمْ فَجَاءَ فَجَلَسَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَيَّ حُكْمِكَ قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ أَنْ تُقْتَلَ الْمُقَاتِلَةُ وَأَنْ تُسَبَى الذَّرِيَّةُ قَالَ لَقَدْ حَكَمْتَ فِيهِمْ بِحُكْمِ الْمَلِكِ

صحيح البخاري - (ج 12 / ص 165)

3520 - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَعْرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حَنْبَلٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَنَسًا نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَجَاءَ عَلَى حِمَارٍ فَلَمَّا بَلَغَ قَرِينًا مِنَ الْمَسْجِدِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْمُوا إِلَى خَيْرِكُمْ أَوْ سَيِّدِكُمْ فَقَالَ يَا سَعْدُ إِنَّ هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ قَالَ فَإِنِّي أَحْكُمُ فِيهِمْ أَنْ تُقْتَلَ مُقَاتِلَتُهُمْ وَتُسَيِّ ذَرَارِيُّهُمْ قَالَ حَكَمْتَ بِحُكْمِ اللَّهِ أَوْ بِحُكْمِ الْمَلِكِ

Ben rivayetler arasında “Bi hukmi’l-melik = bir hükümdar gibi hükmettin” kaydını görünce, “Hah, işte tam aradığımı buldum!” dedim. Evvel emirde hadîsin sıhhati, şusu busu beni hiç ilgilendirmedi. Çünkü bu kayıt benim çıkmazdan çıkmama yarayabilirdi. Öyle ya hükümdarlar zaten böyle hükmederlerdi. Savaş sırasında ihanete uğramış muzaffer bir hükümdarın, hainlere vereceği ceza zaten böyle bir ceza olurdu. Hz. Peygamber’in de böyle bir konjonktürde böyle bir kararı onaylamış olması izah edilebilirdi.

Bu örnekten hareketle ben bu gibi çalışmaların karikatürize ederek anlatmaya çalıştığım yaygın tavır karşısında yeri nedir diye bir soru sormak istiyorum. İkincisi de mevzu hadîslerle ilgili gene durum ne olacaktır, diyorum.

Prof. Dr. İsmail YİĞİT

– Bu konuda âyetten de delil getirilebilir: Kur’ân’da “kimini esir alıyor kimini öldürüyordunuz...” deniyor.

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

– Dışarıdan baktığınızda bu uygulamayı bir yere koymanız, bir izahını yapmanız gerekiyor. Yedi kat yukarıdan verilen Allah’ın hükmü ile hükmettin demek başka, bir hükümdarın vermiş olduğu hükümle demek başka.

Bence bu ikincisi izahı daha kolay bir şeydir. Eh ne yapalım, o öyle bir hüküm vermiştir. Verdiği hüküm de kralların verebileceği türden bir hükümdür. Dolayısıyla burada bence fazla bir zorluk gözükmemektedir.

Hem ben burada Kureyza Oğulları olayı ile fazla ilgili de değilim. Olayın vuzuha kavuşması gibi aslî bir amacım yoktur. Ben bu vesile ile burada bir tavırdan bahsediyorum. Yani "tam aradığım delili/fetvayı/ hocayı buldum" tavrından. Beni asıl bu tutum ilgilendiriyor.

Veda haccında Hz. Peygamber yüz deve kurban etmiş, bunlardan yaşları adedince olan 63 tanesini bizzat kendi eliyle kesmiş, diğerlerini Hz. Ali'ye havale etmiş.

Bu gibi rivayetlerin gerçeklikte imkânı nedir? Bunların sorgulaması yapılmalıdır.

Bizim ilgi alanımız olan fıkıh açısından baktığımız zaman şöyle bir durumla karşılaşabiliyoruz. Aslında çok yaygın olarak bilinen görüş ve düşünceler oluyor. Ancak bunların sahiplerine aidiyetinin sıhhati, mevsukiyeti konusunda sorun yaşanabiliyor. Söz gelimi Ebû Hanîfe'nin fıkıh tarifi böyledir: Marifetü'n-nefsi mâ lehâ vemâ aleyhâ şeklinde çok veciz, bir o kadar da güzel olan bu tarif bir anlamda İslâm kültürüne mal olacak şekilde yaygınlaşmıştır ve adeta bilmeyenimiz yok gibidir. Hal böyle iken bu tarifin nisbet edildiği İmam Ebû Hanîfeye aidiyetinin literatürdeki yerini tespit kolay olmuyor. Bu tarifin Ebû Hanîfe'ye nispetini, bizzat ona nispet edilen eserlerde ya da hemen talebelerine ait olan eserlerde bulma imkânımız olmayabiliyor.

Metin tenkidi çalışmaları, bu türden isnadların mevsukiyeti bakımından önem arz ediyor. Şükrü Özen gibi arkadaşlarımızın bu gibi alanlarda güzel çalışmalar yaptıklarını biliyoruz.

Bir başka mesele de imamların görüşlerinden rücu edip etmedikleri ile ilgili. Yine buna da İmam Ebû Hanîfe ile ilgili bir örnek verelim. İslâm'ın fetihlerle Arap yarımadasından ilk çıktığı zaman karşılaştığı kültür Pers kültürüdür. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı muhitin de Irak havzası olduğunu düşündüğümüzde, onun Pers kültürü ile içli dışlı bir ortamda faaliyet sürdürdüğü

anlaşılacaktır. İşte böyle bir ortamda İmam Ebû Hanîfe kalkıyor ve "Namazda Kur'ân'ın Farsça tercümesi okunarak da kılınabileceğini" söylüyor.

İslâm'ın evrensel mesajını dikkate alan İmam Ebû Hanîfe, bu mesajın önüne çıkabilecek engellerin bir şekilde aşılması gerektiğini düşünüyor. Haliyle Pers kültürünün hakim olduğu bir mıntıkada İslâm'ın yer edebilmesi ve gelişme göstermesi için evvelemirde karşısına çıkan dil engelinin bir şekilde aşılması gerektiğini düşünüyor ve Fatiha olsun zamm-ı sure olsun, tekbirler olsun bunların Farsça olarak okunabileceğini söylüyor. Zamanla İslâm yerleştikçe, Ebû Hanîfe'nin ismi etrafında oluşan sistem oturdukça İslâm'ın mesajının kendi özgün dili ile İslâm toplumlarında yer ettiği görüldükçe, İmam Ebû Hanîfe'nin vaktiyle vermiş olduğu fetvanın mevcut oturmuş sistem için istikrar bozucu gibi görülmesi söz konusu oluyor ve bu bağlamda İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünün artık kurtulunması gereken bir görüş olduğu telakkisi yer ediyor. İmamın mutlak otoritesi ile bu gereklilik bir araya geldiği zaman, İmam Ebû Hanîfe'nin bu görüşten rücu etmiş olduğu tezi revaç buluyor.

Günümüzde Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünün tekrar tekrar ısıtılıp ısıtılıp piyasaya sürülmesi olgusu ile karşılaşılıyor. Ancak bu kez güdülen hedef İmam Ebû Hanîfe'ninkinden tamamen farklı gözüküyor. O, İslâm'ın intişarı önünde engellerin kaldırılması bağlamında meseleyi ele alırken, günümüzde onun görüşünü istismar edenler, bizi İslâm'ın anagövdesinden koparmak ve ulusal bir din edinmek gibi bir amaç peşinde koşuyorlar.

Bu arada konumuzla doğrudan ilgili olmasa da şunu da söylemek istiyorum. İmam Ebû Hanîfe öldüğü zaman henüz İmam-ı A'zam'ımız falan değildi. Muhtemelen öldüğünde Kufe rey ekolünün öncüsü Ebû Hanîfe olarak ölmüştü. Onların imamlarımız diye nitelendirilmeleri her halde bi'tibari mâ seyekûnu şeklinde (geleceği itibariyle) olmalıdır. Yani biz onu ölümünün ardından kendi değerler dünyamızda yaşatmaya devam ettik ve onun İmam-ı A'zam olması işte bu telakkiye dayalı sürecin sonucunda oldu.

Onlar hakkında üretilen menakıbı da bu açıdan ele alabiliriz. Bana deseler ki onlara nispet edilen bu menakıb doğru mu, ben derim ki evet ve gene derim ki hayır. Evet, doğrudur demem, bu erdemlerin, faziletlerin onlarda

nüve halinde bulunuşu sebebiyledir. Hayır demem de menakıbın üretilmiş bu haliyle onlarda fiilen mevcut olmadığı gerçeği ile ilgilidir.

Metin tenkidi doğrutusunda yapılacak çalışmalar, bu gibi isnadların ortaya çıkarılmasını, görüşlerin temellendirilmesini vb. sağlayacak, bu yönü ile literatüre önemli katkıda bulunacaktır.

Bir başka konu da bir mezhepe ait bir metin içinde başka mezhep müntesiplerinin görüşlerine atıfta bulunulması ve ondan sonra da o görüşün eleştirilmesi yoluna gidilmesidir. Bu tür nakillerin mevsukiyet açısından son derece sorunlu olduğunu bilmek gerekir. O yüzden ulema bu sakıncanın farkında olduklarını "La yu'hazu mezheb min mezheb = Bir mezhebe ait bir görüş, başka bir mezhebin metinlerinden alınamaz" şeklinde geliştirmiş oldukları bir kuralla ortaya koymuşlardır.

Bir örnek vereyim. Biz Haseki'de okurken müt'a nikâhı konusunda İmam Mâlik'in "Müta nikâhı caizdir, çünkü mübahtı, neshedici delil olmadığı sürece de mübahlığı devam edecektir" dediği geçmişti.¹ Kendisi iyi bir Şâfiî âlimi olan Halil Günenç hocamız, Şâfiî'ye nispet edilen görüşlerden bir çoğunun öyle olmadığını söylediler. Şimdi burada yapılan şey şudur: Müellif, aslında karşı görüşte olanı dövmek istiyor. Bunun için de bir bahane olması lazım. Bahane de yanlış isnat örneğinde olduğu gibi bir şekilde bulunabiliyor. Bu yetmiyormuş gibi, aslında o imama ait olmayan görüşe sebep, haksız yere eleştiriye tabi tutuluyor ve iş bazen bir bühtana bile dönüşebiliyor.

Daha önce hadîs şerhlerinin, içinde hadîs metnini de içermesi sebebiyle ait olduğu kitabın bir başka nüshası sayılması şeklinde bir ifade geçmişti. Bu fıkıh metinleri ve şerhleri için de aynısı ile söz konusu olmalıdır. Ancak fıkıh kitaplarında başka mezheplere ait bu türden nakiller söz konusu olduğunda atıf ve isnatların mevsukiyetinin de önemli bir sorun olduğu hususunu hazırına arz ediyor, saygılarımı sunuyorum.

¹ *Hidâye*, I/195.